

Spahija Kozlić, asistent

NETIKA KAO NOVI BIOETIČKI IZAZOV

Sažetak

Jedna od važećih definicija bioetike kao združivanja biološkog znanja „sa znanjem o ljudskim vrijednosnim sustavima“ (Van Rensselaer Potter) nužno upućuje na vrlo široku zadaću koja je postavljena pred ovu mladu znanost.

Shodno tome, promišljanje odnosa čovjeka i interneta kao nove zajednice i netike kao traganja za „savješću“ virtualnog svijeta, odvodi nas u sajber-sferu kao sferu četvrte dimenzije prostora.

Djelovanje u ovom on-line prostoru nameće redefiniciju pojmova identiteta, komunikacije, društvene grupe i na koncu – kulture.

Ključni pojmovi: netika, bioetika, virtualna zajednica, sajber-prostor.

* * *

Jedna od važećih definicija bioetike kao združivanja biološkog znanja „sa znanjem o ljudskim vrijednosnim sustavima“ (**Van Rensselaer Potter**) nužno upućuje na vrlo široku zadaću koja je postavljena pred ovu mladu znanost.

Shodno tome, promišljanje odnosa čovjeka i interneta kao nove zajednice i netike kao traganja za „savješću“ virtualnog¹

¹ virtualno - (od lat. *virtus* = snaga, odvažnost), skolastički pojam kojim se označava način prisutnosti neke stvarnosti u nekoj drugoj. Za razliku od *formalne* prisutnosti virtualna prisutnost označava prisutnost u biću aktivne snage (*virtus*), koja je kadra da to proizvede. Pojam označava i potencijalnu prisutnost. O tome da li je virtualna stvarnost realnost ili samo privid govori sjajan esej Milana Polića “O virtualnom i stvarnom na primjeru tzv. ‘virtualne stvarnosti’.” (Objavljen u zborniku “Filozofija i tehnika”, Hrvatsko filozofsko društvo, 2003. godine, ur. Igor Čatić).

svijeta, odvodi nas u sajber-sferu² kao sferu četvrte dimenzije prostora.

Djelovanje u ovom *on-line* prostoru nameće potrebu redefiniranja pojmova identiteta, komunikacije, društvene grupe i na koncu – kulture, pa je, shodno tome, proširenje domena bioetičkih promišljanja na sferu odnosa čovjeka i virtualne sfere, kao polja buduće primarne komunikacije i društvenih odnosa u globalnom dobu, *sine qua non* diskursa o ovoj novoj homosferi.

Iako je *world wide web*³ u svakodnevnu upotrebu ušao devedesetih godina prošlog stoljeća početak interneta se veže za računalnu mrežu nazvanu ARPANET⁴.

Osmišljavanjem i razvijanjem softvera za pretraživanje i uređivanje, popularno nazvanog world wide web, od strane **Tima Berbersa Lea** 1990. godine okončano je uokvirivanje interneta. Ovim tehnološkim faktima dodajmo još podatak kako internet u Bosni i Hercegovini koristi manje od 2% populacije, a u Hrvatskoj između 2 i 4,9%. Usporedbe radi u Sjedinjenim državama i većem dijelu Evrope taj procenat je iznad 35%.⁵ Procjene stručnjaka

² Ovaj prefiks je već udomaćen, kako znanstveno tako i kolokvijalno. Izveden je iz termina *kibernetika*, a potiče od starogrčkog termina *κυβερνητική τέχνη* = *umješnost vozača*), pojam koristi Wiener (1948) da označi teoriju komunikacije i autoregulacije pomoću *feed-backa*, primijenjenu kako na živa bića tako i na strojeve, da bi se ispravile vlastite pogreške i postigli ciljevi. U engleskom govornom području pojam *cyber* označava prefiks „povezan sa kompjuterima“ („Longman Dictionary of Contemporary English“, 1995, str. 341). Ovaj prefiks se upotrebljava u većem dijelu kovanica koje se odnose na kompjuterski svijet: sajber-prostor (engl. *cyberspace*), sajber-kultura (*cyberculture*), itd.

³ Koristi se za prikaz podataka na internetu, a prvi ga je, kao program za pretraživanje i uređivanje, 1990. godine razvio Tim Berners-Lee u saradnji sa Robertom Cailliauom.

⁴ ARPANET je računarska mreža, nastala 1969. godine od strane Agencije za napredne istraživačke projekte nastala od ARPA-e (ARPA: Advanced Research Project Agency) koju je osnovalo američko Ministarstvo odbrane s ciljem korištenja izvora istraživanja s ciljem ostvarenja nadmoći nad tadašnjim SSSR-om.

Prve mreže ovoga tipa uspostavljene su na Kalifornijskom univerzitetu, Institutu za razvoj u Stanfordu i univerzitetima Santa Barbara i Utah. Ova ograničena mreža imala je zadatak korištenje jedinstvene baze podataka za znanstvena istraživanja. Brzo se, međutim, ukazala potreba za uvezivanjem različitih mreža. Za te potrebe dva su studenta iz Čikaga osmislila MODEM, pa je još bilo potrebno naći servere za postavljanje gateway-a kako bi umrežavanje mreža bilo okončano.

⁵ www.zooknic.com, 15.05.2007. godine. Podaci se odnose na 2004. godinu, a ažuriraju se svake godine.

kazuju kako bi u svijetu do 2010. godine trebalo biti oko dvije milijarde korisnika interneta.

Zbog svega navedenog smatram nužnim otvoriti pitanja koja su se devedesetih godina prošlog stoljeća uveliko nametnula. To su prije svega pitanja *on-line* interakcije, sistema ili sistema vrednovanja i reguliranja odnosa u virtualnoj zajednici, monopolizacije softvera, te opasnosti ograničenja slobode u vidu digitalne kontrole bilo kojeg individualnog čina. Netika bi u budućnosti trebala biti filozofska refleksija upravo ovih problema informatičkog doba.

Kao tehnologija slobodne komunikacije, internet je svakako jedna nova dimenzija društvenosti ili nova kultura. Novom kulturom je, između ostalih, definira i **Manuel Castells** svodeći je na skup vrijednosti i vjerovanja stvaratelja interneta. U svojoj knjizi „*Internet galaksija*“ on je analizira strukturalno-hijerarhijski i to kao tehno-meritokratsku, hakersku, virtualno-komunitarijansku i poduzetničku, pri čemu kultura koja nema sve ove elemente ne promovira do kraja slobodu u virtualnom. Ovaj stav nije iznenađujući s obzirom da Castells, zajedno sa Himanenom i Torvaldsom zastupa takozvani otvoreni softver oličen u operativnom sistemu Linux. Stoga Castells niječe da su **Bill Gates** i Microsoft zagovornici slobode i otvorenog softvera, pa *microsoft kulturu* on svodi isključivo na poduzetničku, jer je **Bil Gates**, kako primjećuje Castells, internet kulturu propustio, a domete informatičke tehnologije monopolizirao. On, stoga, nikako nije dio hakerske kulture kao kulture promoviranja otvorenosti i slobodnog korištenja internet tehnologije i virtualnih resursa. Tehno-meritokratska kultura je tehnološka kultura tvoraca hardvera i softvera, hakerska kultura je kultura entuzijasta koji omogućuju otvorenost softvera i slobodu upotrebe, virtualno-komunitarijanska kultura je ukupnost interaktivnih odnosa koji nastaju kao posljedica *on-line* komunikacije, dok bi se poduzetnička kultura mogla svesti na takozvanu *e-ekonomiju*.

Hakerskom kulturom i hakerskom etikom najviše se bavio finski istraživač **Pekka Himanen** koji u svom djelu „*Hakerska etika i duh informacijskog doba*“, objavljenom 2002. godine, razjašnjava zabludu oko termina „*haker*“ stavljajući ga nasuprot pojma „*cracker*“, pa, dok termin haker označava entuzijastu u virtualnom svijetu koji se gotovo donkihotski bori protiv monopola nad softverom i internet mrežom, stvarajući otvoreni kod kao

globalni izazov, *cracker*⁶ je sinonim za one koji zloupotrebom interneta ilegalno ulaze u sisteme, bilo s ciljem pljačke, uništavanja ili mijenjanja baza podataka ili sajber-terorizma.

Himannen svoju hakersku radnu etiku kao etiku pune slobode, čija je preteča Platonova akademija, suprotstavlja Weberovoj protestantskoj etici oličenoj u samostanu kao mjestu odsustva igre, mjestu gdje je rad vezan za otkucaje sata i gdje je molitveno vrijeme podijeljeno na sedam kanonskih časova. U prilog ovoj tvrdnji on navodi kako je prije industrijalizacije bilo nezamislivo rad definirati prema vremenu, jer vrijeme ne raspolaže nama, nego mi njime. Navodeći Platonove riječi prema kojima „*slobodan čovjek ne smije nijedan nauk učiti ropski*“ Himannen hakerski svjetonazor približava modelu Platonove akademije gdje učenje ne počiva na prijenosu znanja nego na njegovoj sintezi, sokratovski primjećujući da „**zadaca učitelja nije bila usaditi učenicima gotovo znanje, nego pomoći im da sami domišljaju**“.⁷

Himannen zaključuje kako je hakerska radna etika, omogućena informatičkom revolucijom, jedinstvena prilika za povratak iskonskom razumijevanju rada kao igre i prostora slobode. No, sjajna i upozoravajuća analiza digitalnog doba, vidljiva na gotovo svakoj stranici knjige, teško može Himanenove principe smjestiti u polje realnog i ovaj manifest hakerske etike djeluje gotovo utopijski.

Jer, tejlORIZACIJA vremena na početku 21. stoljeća sa radnog proširena je i na vanradno, ili slobodno vrijeme, kako ga radije zovemo, pa je svaki minut uredno programiran. Na njegovom posljednjem isječku, neposredno pred počinak, sladunjave serije o idiličnoj obitelji uvjeravaju nas u sreću. Ali, odavno televizija nije slika, nego parodija stvarnosti.

Epilog Himanenova razumijevanja virtualne stvarnosti i odnosa na mreži mogao bi se svesti na usklik koji je 1974. godine u knjizi „*Computer Lib*“ rekao vizionar i tvorac pojma hipertekst **Ted Nelson**, a on glasi: „*Dolje sajber-kracija!*“

Slično kao kod Himanena, i kod Castellsa je vrhovna vrijednost hakerske kulture sloboda: „*Sloboda stvaranja, sloboda*

⁶ Doslovno: oni koji lome, razbijaju

⁷ Pekka Himanen: *Hakerska etika i duh informacijskog doba*, str. 56, Jesenski i Turk, Zagreb 2002. godine, (prevela Mirjana Paić-Jurinić)

*usvajanja svih oblika dostupnog znanja i sloboda širenja znanja u svakom obliku i svakim kanalom kojeg haker odabere“.*⁸

Ova nakana kod Castellsa i Himanena djeluje na prvi pogled naivno, no, u povijesti primjećujemo kako gotovo svako novo doba počinje pomalo utopijskim, ali zato optimističnim aksiomima.

To se da primjetiti i na Castellsovoj strukturalizaciji kulture interneta koju on, kako vidimo, hijerarhijski postavlja. Međutim, teško je otići se dojmima da njegova poduzetnička kultura nije samo jedna etapa internet kulture uopće, nego ona u stvarnosti sve više postaje svrhom i konačnim ciljem.

Doduše, u više navrata on ukazuje na bitna klizišta virtualnog svijeta. To su, prije svega, pitanje ograničenja slobode, bilo u sferi *on-line* interakcije ili kroz posjedovanje orvelovske moći kontrole svakog klika mišem na računaru. Prvu sferu ću, zbog potrebe definiranja, svesti na gotovo udomaćeni pojam netike, a drugu uokviriti u termin noopolitike, pozajmljen od **Johna Arquille i Davida Ronfeldta** iz njihovog djela „*Hitnost noopolitike: spram američke informatičke strategije*“, objavljenog 1999. godine.

Iako netiku Peka Himannen veže za 1990. godinu kada su hakeri **Mitch Kapor i John Perry Barlow** osnovali „Electronic Frontier Foundation“ s ciljem zaštite temeljnih prava u sajber-prostoru svodeći ih na slobodu govora i pravo na privatnost, pojam netika, ili net-etika ili netikete prvi put je upotrijebila **Virginia Shea** u svom djelu iz 1994. godine pod nazivom „*Netiquette*“. Već u samom uvodu ona netiku definira kao etiku mreže ili etiku sajber-spejsa, odnosno virtualnog prostora, a gotovo cijela knjiga je posvećena ustanovljavanju principa ponašanja u sajber-spejsu, pri čemu ona samo sporadično dovodi u vezu stvarni i virtualni svijet, svodeći netiku isključivo na internet mrežu. S druge strane, osim ustanovljavanja pojmovnika i principa o kojima govori Shea, nužno je ovaj etički diskurs proširiti na odnos dvaju uslovnih svjetova – stvarnog i virtualnog. U tom smislu netika jeste dijelom informacijska etika a kao takva potencijalno makroetika, odnosno ontocentrička etika. Upravo zbog ovoga je nužno o netici promišljati kroz bioetički diskurs, kao praksis 21. stoljeća.

U cilju pokušaja reguliranja odnosa u sajber-spejsu u više navrata unazad desetak godina na različitim nivoima donijeta su načela korištenja interneta i *on-line* ponašanja. Tako je Information

⁸ Manuel Castells: *Internet galaksija (Razmišljanja o internetu, poslovanju i društvu)*, str. 58, Jesenski i Turk, Zagreb, 2003. godine (preveo Neven Dužanec)

Society Project Office (ISPO) koji djeluje pri Evropskoj komisiji sastavio takozvani projekt upravljanja internetom, koji je 1999. godine usvojio Evropski parlament. Dvije godine ranije udruženje Computer Professionals for Social Responsibility donio je načela simbolično nazvana *One Planet, One Net* u kojima iznosi osnovne smjernice u kojima se konstatira da internet povezuje sve ljude, da, stoga, mora biti slobodan za sve, te da garantira i obezbjeđuje slobodu komuniciranja, raznolikost i privatnost. Ipak, odnosi u ovoj sferi ni izbliza nisu regulirani, pa čak ni principi nisu usaglašeni.

Nastanak takozvanih virtualnih zajednica baziranih na *on-line* komunikaciji nameću potrebu redefiniranja okvirnih pojmova društvenosti.

U inače vrlo skromnoj literaturi iz ove oblasti već postoje dva suprotstavljena stava oko uticaja interneta na čovjeka i na njegovu društvenost. Jedni tvrde kako je internet nova vrsta otuđenja i izolacije pri kojoj se napušta klasična *face to face* interakcija u stvarnom prostoru, a ovakva vrsta odnosa počiva na lažnim identitetima kojima se žele ostvariti vlastite *on-line* fantazije. Na drugoj su strani tvorci i zagorovornici hakerske radne etike, prije svih **Pekka Himannen i Manuel Castells**, koji stoje na stanovištu da *on-line* sfera prospješuje i proširuje komunikaciju, posebno u slučajevima kada je ona prostorno uslovljena i ograničena.

Tako, na primjer Castells u svojoj knjizi „*Internet galaksija*“ tezi o internetu kao modelu otuđenja suprotstavlja stav o novim oblicima komunikacije koje otvara virtualni prostor. On tezu o otuđenju smatra sterilnom i ona je kako on kaže prethodila općem širenju interneta, pa je, samim tim i empirijski neutemeljena. Osim toga, ova teorija se kreće oko „*prilično pojednostavljenih pitanja koja naposljetku navode na pogrešan trag, kao što je ideološka suprotstavljenost harmonične lokalne zajednice idealizirane prošlosti i otuđene egzistencije usamljenog stanovnika Mreže, kojeg se u javnosti prečesto povezuje sa stereotipom računalnog 'šmokljana'*“.⁹

Termin šmokljan ima značenje tipično asocijalne osobe.

Sasvim je očito da internet predstavlja najjasniji primjer simbioze tehnologije i čovjeka, jer je ovaj odnos dodatno doveo u pitanje tradirani pogled na nauku i tehnologiju kao sisteme znanja koji su neovisni od društveno-povijesnog konteksta. *On-line*

⁹ Ibid. str. 132.

zajednica je, stoga, tipičan primjer takve simbioze, jer je u pitanju virtualna zajednica ili zajednica u virtualnom prostoru. Termin 'virtualne zajednice' najjasnije je definirao **Howard Rheingold**,¹⁰ posebno u knjizi istoimenog naslova, koja je objavljena 1993. godine i u kojoj virtualne zajednice definira kao društvene grupe koje nastaju udruživanjem osoba u sajber-prostoru kao odgovor na glad za zajedništvom koja je posljedica krize mikrodruštvenih grupa. Jedna od osnovnih odrednica takvog prostora svakako je fluidnost identiteta članova, kao posljedice odsustva *face to face* susreta. Učesnici su zbog toga skriveni iza svoji računara, mogu se igrati vlastitim idenitetom imajući mogućnost promjene spola, rase, vjerske i političke opredijeljenosti i tako dalje. U ovakvoj igri osoba počesto kreira vlastiti virtualni identitet.

No, to se ne mora desiti i virtualnu komunikaciju ne možemo svesti samo na igru identiteta, jer se ona može odnositi najviše na adolescente koji u stvari i jesu u fazi kreiranja identiteta. Jednu od najzanimljivijih teorija o virtualnim identitetima iznijela je 1995. godine **Sherry Turkle** u djelu „*Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*“.¹¹ Ona, naime, kaže kako u dobu interneta stvarnost uzvraća udarac, jer, bez obzira što osobe u *on-line* prostoru žive paralelne živote, oni su, ipak, vezani željama, bolima i smrtnošću svojih tjelesnih sestava. Zbog toga virtualne zajednice otvaraju pitanja stvarnog ljudskog identiteta u doba interneta. Ovaj je paralelizam svjetova, ustvari, izazov u smjeru redefiniranja ustaljenih pomova identiteta i zajednice. **Barry Wellman** u članku „*Physical place and syberspace: the rise of networked individualism*“, koji je objavljen 2001. godine u *Internacionalnom časopisu za urbana i regionalna istraživanja*, predlaže definiciju zajednice kao mreže veza između osoba koje nam daju društvenost, podršku, informacije, osjećaj pripadnosti i društveni identitet. Ovdje je vidljivo da Welman svodi zajednicu na mrežu kao središnji pojam čime interakciju proširuje na domen sajber-spejsa.

Zagovornici stava o virtualnom prostoru koji pospješuje društvenost stoje na stanovištu da nevidljivost učesnika u interakciji na vrlo zanimljiv način utiče na prevazilaženje svih oblika diskriminacije.

¹⁰ Vidi u: Howard Rheingold: *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*, Cambridge, MA: MIT Press, 2000. godine

¹¹ Sherry Turkle: *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*, Simon and Schuster, New York, 1995. godine

Zanimljivo je da je **John Perry Barlow** 1996. godine objavio manifest takvih zajednica nazvavši ga „*Deklaracijom o nezavisnosti sajber-spejsa*“. U ovoj deklaraciji na jednom mjestu stoji kako se u virtualnoj sferi stvara svijet u koji „*svi mogu ući bez privilegije ili predrasuda prema rasi, ekonomskoj moći, vojnoj sili ili mjestu rođenja*“. ¹²

Naravno, na *on-line* prostor treba gledati i kao na prostor moći, očitog monopola i interesa, što navodi na potrebu analiziranja političkih odnosa i uticaja na internetu, te njegove kontrole. U tom smislu **John Arquilla** i **David Ronfeldt** u raspravu uvode pojam *noopolitike*¹³ kao seta pitanja o *noosferi*, sferi koja se odnosi na globalno inormacijsko okruženje i koja uključuje sajber-prostor i sve ostale informacijske sisteme.

Tehnologija interneta otkriva i jednu od najvećih opasnosti digitalnog doba, a to je nadzor nad svakim klikom na mišu ili tastaturi, što je omogućeno identifikacijom računara na više različitih načina, čime su ugroženi sloboda i privatnost. Kontrola korisnika i otkrivanje njihovih osobnih sklonosti, stavova i emocija posljedica je kreiranja datoteka od prve konekcije kojom smo se identificirali.

Ovu opasnost sjajno opisuje Manuel Castells upozorenjem da „*kada se nađe na mreži, prosječni korisnik je zarobljenik arhitekture koju ne poznaje*“, jer internet jeste globalna mreža, ali joj je pristup individualan. Jasno je, zato, šta se dešava kada se na ova virtualna vrata postave filteri i identifikatori, kao što je, na primjer, program *Gatekeeper*, odnosno čuvar ulaza. On pohranjuje sve aktivnosti na internetu bilo kojeg korisnika.

Najilustrativniji i najstrašniji primjer u tom smislu datira iz 2000. godine kada je tokom izbora jedna tvrtka stvorila bazu podataka cinično nazvanu Aristotel, koja je sadržavala političke profile 150 miliona građana Sjedinjenih američkih država. Ove informacije su komercijalno ponuđene političkim strankama. Sličan

¹² John Perry Barlow: „A Declaration of the Independence of Cyberspace“, 14.10.2006. godine; dostupno na www.homes.eff.org/~barlow/Declaration-Final.html

¹³ Termin *noopolitika* oni su prvi put upotrijebili 1999. godine u svom zajedničkom tekstu pod nazivom "The Emergence of Noopolitik: Toward an American Information Strategy", a on se odnosi na politiku u globalnom informacijskom okruženju, odnosno sajber-prostoru i prostoru ostalih globalnih informacijskih sistema, u prvom redu medija. Noopolitika se često suprotstavlja takozvanoj realpolitici ili tradicionalnoj politici.

model legalno koristi FBI kako bi prisluškivanjem preduprijetio potencijalne zločine, no, od upotrebe do zloupotrebe ovdje je mali korak.

Iz svega rečenog moguće je izvesti zaključak kako internet nije samo, što ćemo često čuti, slika stvarnosti, nego nova dimenzija stvarnosti, on, osim što omogućava interpersonalne odnose neslučenih razmjera, na nov način iskušava čovjeka, a time i uvriježene moralne principe. Netika, stoga, ima prevashodnu zadaću ustanovljavanja onoga što jesu i kakvi jesu odnosi na internetu, te kakav uticaj virtualna stvarnost ima na takozvanu realnost.

LITERATURA I IZVORI

- “*Filozofija i tehnika*”, Hrvatsko filozofsko društvo, 2003. godine,
ur. Igor Čatić
- Pekka Himanen: “*Hakerska etika i duh informacijskog doba*”,
Jesenski i Turk, Zagreb 2002. godine, (prevela Mirjana
Paić-Jurinić),
- Manuel Castells: “*Internet galaksija (Razmišljanja o internetu,
poslovanju i društvu)*”, Jesenski i Turk, Zagreb, 2003.
godine (preveo Neven Dužanec),
- Howard Rheingold: „*The Virtual Community: Homesteading on the
Electronic Frontier*“, Cambridge, MA: MIT Press,
2000. godine,
- Sherry Turkle: „*Life on the Screen: Identity in the Age of the
Internet*“, Simon and Schuster, New York, 1995.
godine,
- John Arquilla & David Ronfeldt: “*The Emergence of Noopolitik:
Toward an American Information Strategy*”, Rand 1999.
godine
- www.homes.eff.org/~barlow/Declaration-Final.html
www.zooknic.com,
www.critical-art.net,
www.rheingold.com/vc/book,

نتيكا كتحد جديد لبيوأتىكا

خلاصة البحث

"بيوأتىك" علم جديد يمثل الجمع بين المعلومات الأحيائية وبين نظام القيم البشرية، وعليها تحقيق مهمة كبيرة. وموضوع هذا العلم العلاقة بين الإنسان والإنترنت كمجموعة جديدة، و"نتيك" جزء من هذا العلم يبحث عن ضمير العالم الخيالي، وكل هذا يوصلنا إلى سايرسفير كالبعد الرابع للمكان. والعمل في هذا المجال المفتوح دائما يثير السؤال من جديد حول مفهوم الهوية، والاتصالات، والمجموعات البشرية، وفي الأخير حول الثقافة عموما.

THE GAME OF VIRTUAL IDENTITIES

Summary

One of the valid definitions of bio-ethics as integrating biological knowledge with "the knowledge about human value systems"(Van Rensselaer Potter) necessarily refers to a great task confronting this recent science.

Accordingly, reflections upon a man-Internet relation seen as a new community and net-ethics meaning searching for "conscience" of virtual world, bring us to a cyber-sphere, the fourth dimension of the space.

Acting in this on-line space imposes a redefining the notion of an identity, communication, social group and culture.

Key words: net-ethics, bio-ethics, virtual community, cyber-space.